

بررسی مبانی سهم گذاری در اندیشه امام موسی صدر

فاطمه حاجی‌هاشم¹

معصومه اسمعیلی²

غلامرضا زکیانی³

محمد عسگری⁴

چکیده

هدف: هدف در این پژوهش، پرداختن به رویکرد سهم گذاری در اندیشه امام موسی صدر بود و اندیشه وی را از زاویه این الگو مورد تدقیق قرار داده است. **روش:** برای این منظور، با روش تحلیل مضمون و راهبرد قیاسی و استقرایی، 12 کتاب «گام به گام با امام» تحلیل و بررسی شد. **یافته‌ها:** پس از تحلیل مضمون اندیشه صدر، 35 مفهوم پایه استخراج شد که ذیل پنج مضمون سازمان‌دهنده قرار گرفتند که نشان‌دهنده همراستایی با الگوی سهم گذاری است و در نهایت، دو مضمون فراگیر «ایفای نقش» و «وسعت بخشی» فصل مشترک اندیشه صدر و سهم گذاری شناخته شد. **نتیجه گیری:** از الگوهای بومی نظیر سهم گذاری، و اندیشمندان مسلمانی چون صدر می‌توان در الگوهای برای رشد شخصی و معنویت درمانی بهره برد.

واژگان کلیدی: سهم گذاری، الگوی سهم گذاری، اخلاق، ارتباط، معنویت.

دریافت مقاله: 98/09/22؛ تصویب نهایی: 99/02/19.

1. دکتری مشاوره، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشجوی دکتری، گروه مشاوره، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول) / نشانی: تهران، انتهای همت غرب، میدان دهکده، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی / نمابر: Email: fhajhashem@gmail.com | 48390000

2. دکتری مشاوره، استاد مشاوره، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

3. دکتری فلسفه و حکمت اسلامی (گرایش منطق)، دانشیار فلسفه و منطق، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

4. دکتری روان‌شناسی تربیتی، دانشیار روان‌سنجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

الف) مقدمه

انسان توانسته است به مدد دانش و فناوری به صورتی تحسین‌برانگیز دروازه‌های دانش را بگشاید و در زمینه‌های گوناگون علم و فناوری پیشرفتهای چشمگیری داشته باشد؛ اما به نظر می‌رسد همچنان در حل مسائل مربوط به امور انسانی زمین‌گیر مانده است و هر روز بر دغدغه‌ها و اضطرابهای او افزوده می‌شود؛ به طوری که اکنون بیش از هر زمان دیگری در درون خود نیاز به آرامش احساس می‌کند و دستیابی به این مهم فقط با قرار دادن اخلاق و معنویت به عنوان محور اصلی زندگی میسر می‌شود (خاقانی بروجنی و بخشیان، 1395). بروز بسیاری از رفتارهای غیر اخلاقی در بخشهای عمومی به صورت رسوایی‌های عمومی، تعجب بسیاری از مردم را برانگیخته است که چرا با وجود قوانین و محدودیتها و پیامدهای مورد انتظار، همچنان اعمال غیر اخلاقی رخ می‌نماید (اسکال و همکاران،¹ 2016). به همین سبب، هر ساله پژوهشهایی درباره رفتارهای ضد اخلاق ارتباطی انجام می‌گیرد.

گفتنی است که حتی مکالمات ما نیز در محیط کار، خانه یا اجتماع، دارای بعد اخلاقی است. برای مثال، مطالعات نشان داده که دروغ گفتن به قدری در جامعه رواج پیدا کرده که می‌توان آن را به عنوان یک ویژگی فرهنگی (ردینگ،² 1996) یا بخشی از مهارتهای فردی برشمرد (میدلتون،³ 2002). در ایران نیز سال در نظرسنجی‌ای که از مردم تهران درباره خصوصیات ایرانی‌ها انجام گرفت،⁴ دروغگویی مهم‌ترین خصوصیت منفی ایرانیان بیان شد. تحقیق دیگری سال 86 به صورت نظرسنجی تلفنی از مردم تهران درباره دروغگویی صورت گرفت⁵ که نشان داد به باور 52 درصد افراد، در مواردی می‌توان دروغ گفت؛ 48 درصد معتقدند باید همیشه راست گفت و حدود 99 درصد پاسخگویان وجود دروغ در جامعه را تأیید کردند. (نقل از: محدثی گیلوایی و فلسفی، 1393)

لی⁶ (2015) در پژوهش خود نشان داده است که 18 درصد کودکان، حداقل یک بار در سال مورد سوء استفاده عاطفی نظیر توهین، تحقیر و برجسبهای تحقیرآمیز نظیر بازنده، احمق و غیره قرار گرفته‌اند. نیرچو⁷ (2018) نیز در پژوهش خود عنوان کرده است که تقریباً 53 درصد دانش‌آموزان مقطع ابتدایی مورد بی‌توجهی و سوء رفتار عاطفی قرار می‌گیرند. در همین راستا، کومار و همکاران (2017) در پژوهشی که روی 6682 دانش‌آموز در هند انجام دادند، میزان شیوع سوء رفتار فیزیکی و عاطفی و جنسی را در نوجوانان

1. Scholl, Mederer & Scholl

2. Redding

3. Middleton

4. طرح پژوهشی صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.

5. مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ای همشهری.

6. Lee

7. Nearchou

فاطمه حاجی‌هاشم و همکاران ♦ 455

دبیرستانی به این شرح اعلام کرده‌اند: آزار فیزیکی 7505 درصد، آزار عاطفی 85,7 درصد و آزار جنسی 21 درصد. در ایران نیز یافته‌های مولایی و همکاران (1396) در پژوهشی که با مرور ساختاریافته و متاآنالیز به جستجوی آزار سالمندان در پژوهشهای ایران پرداخته‌اند، نشان داد بهترین برآورد شیوع سالمندآزاری در ایران، 56,4 درصد است.

از همین رو، امروزه استقبال از رویکردهای رشد شخصی و معنویت افزایش یافته و هر رویکردی با توجه به بنیانهای فلسفی خود به ارائه راهکارهایی پرداخته است. پیش از انتخاب رویکرد، باید دید محصول جهان‌شناختی پارادایم‌های مدرنیسم و پست‌مدرنیسم چیست؟ آنچه واضح است، خودگرایی¹ و دیگرگرایی² محصول این پارادایم‌هاست. مکاتبی همچون لذت‌گرایی و قدرت‌گرایی از جمله خودگرایان محسوب می‌شوند و مکتب عاطفه‌گرایی از دسته دیگرگرایان ذکر شده است.³ در روان‌شناسی نیز نتیجه‌عموم دیدگاهها، خودگرایی و به تعبیر ما سهم‌خواهی است؛ به این معنا که معتقدند انسانها اصولاً به دنبال منفعت و دفع ضرر خویش‌اند (حسینی و خواص، 1396). به تعبیری؛ انسان مدّ نظر دیدگاه پوزیتیویستی، مثل همه موجودات مادی است، پس هیچ حساب و کتابی وجود ندارد. از طرفی، انسان مدّ نظر سازنده‌گرایان که معتقدند صرفاً مادی نیست و خودش خالق واقعیت است. وجه اشتراک هر دو پارادایم، در خالق بودن انسان در امور است که همین امر منجر به تفکر صرفاً خودگرایی یا صرفاً دیگرگرایی شده است. گفتنی است که هر دو نوع تفکر، قائل به این مسئله‌اند که تلفیق امکان‌پذیر نیست؛ در حالی که تربیت مدّ نظر اسلام، خودگرایی و دیگرگرایی تحت محوریت خداگرایی، با هم قابل جمع‌اند (حسینی و خواص، 1396؛ اسمعیلی، 1397). اسمعیلی (1397) معتقد است که سهم‌گیری باعث از بین رفتن منابع انسانی و جهانی شده و انسان با تمرکز بر سهم‌خواهی نتوانسته به رشد کافی برسد و سهم‌گذاری در صدد ایجاد هژمونی‌ای در جهت رشد همه‌جانبه انسان است که اگر چنین اتفاقی رخ دهد، انسانها بر اساس آیه 3 سوره بقره، همه دارایی خود، نظیر توانایی، علم، ثروت و غیره را انفاق خواهند کرد و با این عمل، شکافهای جامعه پر خواهد شد.

تنهایی (1390: 5) دینداری را نهادی اجتماعی معرفی می‌کند که با ویژگی‌های فردی و جمعی، از ارزشها و قواعد اجتماعی پشتیبانی می‌کند؛ جهت‌دهنده و زمینه‌ساز ارتباطات انسانی و موجب ثبات، استمرار و همبستگی جامعه است. وی معتقد است دین ارزش‌آفرین بوده و به هنجارها شکل می‌دهد. همچنین برای جامعه، معنایی از هویت و همبستگی را به وجود می‌آورد و آن را تحکیم می‌بخشد. در راستای همین بحث، ویسی (1386) روشهای تربیتی در قرآن را دسته‌بندی و تشریح کرده است.

1. Egoism

2. Altruism

3. خودگرایی در تقریر خودگرایان به این معناست که انسان باید کارهای خود را تنها برای خیر خودش انجام دهد. دیگرگرایی به این معناست که کاری اخلاقی است که تنها به انگیزه خیر دیگران انجام شود.

گفتنی است که استقبال از رویکردهای رشد شخصی و معنویت در دیدگاههای مشاوره و روان‌شناسی نیز افزایش یافته است و عموماً از رویکردهای معنوی در کاهش مشکلات روحی و افزایش بهزیستی روان‌شناختی استفاده می‌شود؛ از جمله این پژوهشها عبارتند از: عزیزمحمدی و مجتبائی (1397) که معنویت‌درمانی گروهی را بر بهزیستی روان‌شناختی دانشجویان بررسی کرده‌اند؛ قادری و همکاران (1396) که به معرفی الگویی پرداختند مبتنی بر فضایل شخصی و اصالت شخصیت؛ آصفی و همکاران (1395) که به بررسی معنویت‌درمانی در کاهش افسردگی پرداختند؛ غلامی و بشلیده (1390) که به نقش معنویت‌درمانی در سلامت روان پرداخته‌اند و در همین راستا، پژوهش برزگر بفرویی (1393) که به نقش معنویت‌درمانی در بهزیستی روان‌شناختی توجه کرده است و بسیاری از پژوهشهای دیگر که در حوزه اخلاق و ارتباط، سعی در افزایش بهزیستی انسانها و رشد شخصی آنها داشته‌اند.

هر یک از پژوهشگران، رویکردی را مبنای کار خود قرار داده و بر اساس آن به تهیه الگویی برای آموزش برآمده‌اند؛ مانند فلاح و رضایی (1392) که الگویی را در ارتباط اخلاقی با توجه به سوره یوسف استخراج و موارد اخلاقی را به عنوان اصول مطرح کرده‌اند؛ نظیر اصل خدامحوری، اصل تغافل، اصل احترام و اصل عدم مقابله به مثل. از آنجا که مباحث اخلاقی و ارتباطی، مسائل وابسته به فرهنگ‌اند، بررسی الگوهای بومی در ارتباطات و اخلاق ضروری می‌نماید و از همین رو، هدف این پژوهش، پرداختن به رویکرد سهم‌گذاری است که قابلیت پرداختن در مسائل ارتباطی و اخلاقی را داراست و از طرفی، اندیشه و عمل صدر از زاویه این الگو مورد تدقیق قرار گرفته است.

ب) روش تحقیق

تحلیل مضمون یکی از روشهای تحقیق کیفی، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های متنی است و اطلاعات پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. و ممکن است از پاراگراف، جمله، بخشی از جمله، عبارت و یا یک کلمه در جهت تحلیل استفاده کند (براون و کلارک¹، 2006) که واحد تحلیل محتوا در این پژوهش، مضمون است، که بر 12 کتاب مؤسسه امام موسی صدر که درباره ایشان است، با تمرکز بر رویکرد سهم‌گذاری انجام گرفته و بر اساس روندی مشخص، مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان‌دهنده (مضامین بدست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) را نظام مند می‌کند؛ سپس این مضامین به صورت الگویی، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با

روابط میان آنها نشان داده شده است تا باعث شناوری مضامین شده و بر وابستگی و ارتباط متقابل میان آنها تأکید شود.

1. جامعه پژوهش

جامعه مطالعه در این تحقیق، 12 کتاب مؤسسه امام موسی صدر، شامل تمامی سخنرانی‌ها، نامه‌ها، تفسیرهای موضوعی، مصاحبه‌های مطبوعاتی و دیگر مواردی است که درباره زندگی ایشان در دوران حضور در لبنان تا پیش از ربوده شدن است. گفتنی است که تمامی این اسناد با تمرکز بر رویکرد سهم‌گذاری مورد مذاقه قرار گرفته است.

2. روش جمع‌آوری داده‌ها: استفاده از اسناد

روشی کیفی است که پژوهشگر تلاش می‌کند با استفاده نظام‌مند و منظم از داده‌های متنی، به کشف، استخراج، طبقه‌بندی و ارزیابی مطالب مرتبط با موضوع پژوهش خود اقدام کند. اسنادی که در پژوهش اسنادی استفاده می‌شوند، اغلب شامل اطلاعات و نتایجی است که توسط نویسندگان و پژوهشگران قبلی در حوزه مورد بحث فراهم شده است و دامنه وسیعی از یادداشتهای شخصی، فایلها، آمارها، صداهای ضبط شده و امثال این را در بر گرفته و پژوهشگران می‌توانند از آنها استفاده کرده یا دوباره تحلیل کنند و آن اطلاعات را برای کمک به حل مسئله پژوهشی معین به کار برند. این روش زمانی کاربرد دارد که تحقیق، مرتبط با پدیده‌های موجود بوده و محقق در صدد شناسایی تحقیقات قبل درباره آن موضوع برآمده باشد که پژوهش، نیاز به استفاده از اسناد و مدارک را ایجاب می‌کند (ساروخانی، 1393). در این بخش از مطالعه، الگوی سهم‌گذاری و اندیشه صدر به مثابه یک منبع اسنادی معتبر، روش جمع‌آوری داده‌ها قرار گرفته است؛ تمرکز این پژوهش در گردآوری داده‌ها، با توجه به هدف و مبانی رویکرد سهم‌گذاری خواهد بود.

3. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها: طبقه‌بندی، مقوله‌بندی و توصیف و تفسیر داده‌ها

روشهای مختلفی برای تجزیه و تحلیل مضمون وجود دارد که هر کدام فرایند خاصی را دنبال می‌کنند. عابدی جعفری و همکاران (1390) ضمن توضیح روش تحلیل مضمون، با ترکیب روش پیشنهادی کینگ و هاروکس¹ (2010)، براون و کلارک (2006) و آتراید-استرلینگ² (2001)، فرایند گام به گام و جامعی برای تحلیل مضمون ارائه کرده‌اند که سه مرحله و شش گام دارد و در این تحقیق، تجزیه و تحلیل داده‌ها بر اساس آن صورت خواهد گرفت. ایشان این روش تجزیه و تحلیل داده‌ها را فرایندی غیر خطی توضیح داده‌اند که مستلزم فرایند رفت و برگشتی در کل مجموعه داده‌هاست و هر پژوهشگری با توجه به ماهیت و سؤالات

1. King & Horrocks
2. Attride-Stirling

تحقیق خود و بر اساس تصمیمات و ابزارهایی که به کار می‌برد، می‌تواند آن را به سبک خاص خود استفاده کند. مراحل این فرایند عبارتند از: 1. تجزیه و توصیف متن (آشنا شدن با متن - ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری - درک و شناخت مضامین)؛ 2. تشریح و تفسیر متن (ترسیم مضامین - تحلیل مضامین)؛ 3. ترکیب و ادغام متن (تدوین گزارش).

ج) سهم‌گذاری

سهم‌گذاری، الگویی است که اسمعیلی (1397) بر اساس هستی‌شناسی اسلامی مطرح کرده و در صدد پدید آوردن هژمونی‌ای است که در آن، هر یک از افراد بشر نسبت به تمامی پدیده‌ها یک سهم‌گذار هستند و برای هماهنگی با کل هستی، ضروری است به ادای سهم خود بپردازد (همان). وی الگوی خود را بر اساس پنج مبنا استخراج شده از آیات قرآن بنا کرده و ذیل هر یک از مبانی، به طرح اصول پرداخته است.

مبنای اول: مخلوقیت انسان؛ در اینکه انسان موجودی زنده، متفکر و در حال رشد است، تمامی دیدگاهها اتفاق نظر دارند؛ اما نقطه عطف در تعریف انسان، رابطه او با خدا و جهان آفرینش است. هر رویکردی با انکار این رابطه، اصلیتی فرا آفرینشی برای انسان قائل می‌شود و او را بی‌نیاز از خالق می‌داند و در مقابل، رویکرد دیگری انسان را مخلوق خداوند دانسته و او را در اصل خلقت و تداوم زندگی، نیازمند خالق می‌پندارد. بدین ترتیب، دو رویکرد مادی و توحیدی نسبت به حقیقت جهان آفرینش شکل می‌گیرد که هر یک برداشت خاصی از انسان دارند (سلیمی، 1394). انسان در تمام ادیان بشری، مخلوق خداوند است و آفریدگار، حقوقی از انسان را بر خود واجب دانسته است (محسنی، 1393). در این دیدگاه، همه چیز در جهان هستی، حتی خود انسان، مخلوق خداوند بوده و در پرتو قدرت خداوند جامعه هستی پوشیده‌اند؛ هر لحظه از او وجود و هستی می‌گیرند و خود، واجد چیزی نیستند و در حقیقت؛ مصداق آیه «عبدا مملوکا لا یقدر علی شیء»؛ بنده مملوکی که بر چیزی قادر و توانا نیست (سجانی تبریزی، 1377). بنابر این، دو رویکرد مادی و توحیدی هر یک به نوعی به حقیقت جهان نگریسته و در نتیجه، نسبت به انسان برداشت خاصی دارند. دیدگاه مادی، انسان را حیوان متکاملی می‌بیند که آغاز و پایان زندگی وی محدود در دایره تولد و مرگ است؛ در حالی که دیدگاه توحیدی به زندگی فراتر از جهان ماده می‌اندیشد و انسان را مخلوق خداوند و دارای روح ماندگار و همواره نیازمند به خدا می‌شناسد. کسی که خداوند را پروردگار خود می‌داند، حقوق بندگان خدا را نیز درک و مراعات می‌کند؛ زیرا اعتقاد دارد خداوند خالق بشر است و همه انسانها مخلوق خداوند بوده و از حقوق مساوی برخوردارند. برای چنین انسانی، رنگ و جنس و ملیت و غیره، وسیله شناسایی و تعاون بین انسانهاست، نه اینکه معیار تفاخر و برتری باشد (سلیمی، 1394).

مبنای دوم: آفرینش احسن؛ به این معنی که هر چیز در جهان آفریده شده، در بهترین شکل خود آفریده شده است. راد(بی‌تا) نشان داده که در شماری از آیات قرآن، انسان(همان هیچ هست یافته) به لطف خالق هستی به مقامی برگزیده و ممتاز در هستی دست یافته است که خداوند او را آفریده احسن نامیده و پس از آفرینش او به خود تبریک می‌گوید و آن‌گاه فرشتگان را به سجده کردن به وی امر فرموده و هستی را مسخر وی می‌گرداند. وی به بررسی نظر برخی مفسران درباره آفرینش احسن بودن انسان پرداخته و این موضوع را یکی از دغدغه‌های مفسران ذکر کرده است؛ به گونه‌ای که برخی مفسران، دلیل احسن بودن آفرینش انسان را دلایلی چون: نفخ روح الهی، وجود خیر کثیر از جانب خداوند به انسان، تناسب و سازگاری، ترکیب تضاد، عقلانیت، تکلیف و رستاخیز، کرامت و فضیلت عطا شده به انسان ذکر می‌کنند و در جمع‌بندی ابعاد احسن بودن آفرینش انسان می‌گویند که هر دو بعد جسمی و روانی انسان دارای ویژگی‌های انحصاری است که وجود انسانی را در مقایسه با دیگر موجودات برتری داده است. البته برخی نویسندگان نظیر فاضلی و نظامی (1385) دلایلی مبنی بر ساری بودن آفرینش احسن درباره کل موجودات ارائه می‌کنند. در همین راستا، به نظر می‌رسد اسمعیلی (1393) نیز از آفرینش احسن، کلیه هستی را مطمح نظر قرار داده است؛ آنجا که آیاتی را ذیل آفرینش احسن شاهد مثال می‌آورد: هر چیز در جهان آفریده شده است، در بهترین شکل خود است: «همان کسی که هفت آسمان را بر فراز یکدیگر آفرید. در آفرینش خداوند رحمان، تضاد و نقصی نمی‌بینی، دوباره نگاه کن. آیا هیچ شکاف یا خللی می‌بینی» (ملک: 3) و: «او همان کسی است که هر چیز را آفرید، نیکو آفرید» (سجده: 7). و در ادامه، آیاتی را که نشان از آفرینش نیکوی انسان است، به آیات قبل ملحق کرده و نتیجه می‌گیرد هر چیز در هستی، در بهترین شکل خود آفریده شده است و عمل انسان باید با توجه به بهترین صورت گیرد.

مبنای سوم: پیوستگی و وسعت هستی؛ اسمعیلی (1397) معتقد است هستی وسعتی به اندازه غیب و شهادت دارد و پیروان این نوع هستی‌شناسی به پیوستگی و وسعت آن ایمان دارند و آنچه در ظاهر با آن در تعامل هستیم، در غیب معنی می‌شود. لذا پرداختن به ظاهر صرف، فریب خوردن است. سبحانی تبریزی (1377) این پیوستگی هستی را نشان از خالقی یگانه عنوان می‌کند و معتقد است تمام دانشمندان جهان، از ستاره‌شناس، اتم‌شناس، فیزیکدان، شیمی‌دان، جانورشناس و گیاه‌شناس، اتصال و پیوستگی و هماهنگی تمام اجزای جهان را تصدیق کرده و همگی می‌گویند نظم واحد و تدبیر یگانه‌ای بر این جهان حکومت می‌کند و نظامی که بر منظومه شمسی ما حکومت می‌کند، بدون کم و زیاد، بر یک اتم نیز حکمفرماست. و در ادامه، این پیوستگی و هماهنگی را دلیل مبدء آفرینش یگانه ذکر می‌کند. دفتر فصلنامه انتظار موعود کتابی با نام «پژوهشهایی درباره آینده» (1390) منتشر کرده که در قسمتی از آن به بررسی پیوستگی اجزای هستی می‌پردازد و می‌گوید که بین اجزای نظام هستی، وابستگی متقابل وجود دارد و هیچ سیستمی یا هیچ جزئی از عالم نمی‌تواند صد در صد مجزا و منفرد در نظر گرفته شود. این موضوع را

حسن‌زاده آملی (1385) در کتاب معرفت نفس این‌گونه توضیح می‌دهد: «آیا اگر هوا زمین را فرا نگرفته باشد، زمین رستنی خواهد داشت؟ و اگر رستنی نباشد، انسان یا جانوری در خشکی تواند بود؟ یا اگر هوا نباشد - با چشم‌پوشی از رستنی‌ها - انسان و جانوران صحرائی و دریایی می‌توانند به وجود آیند؟ و اگر هوا باشد و آب نباشد، می‌شود زمین آباد باشد و کسی در آن زیست کند؟ و اگر خاک نباشد ممکن است؟ و اگر خورشید نتابد، رستنی خواهیم داشت و کسی یا چیزی می‌تواند بروید و بالیدن گیرد؟». و بر همین نسق ادامه می‌دهد تا بفرماید که کلیه اجزای هستی در پیوستگی و همبستگی با یکدیگرند. جرداق (1391) می‌گوید: همه آنچه در جهان هستی از همدیگر دورند، در یک رشته به هم پیوسته‌اند و دو طرف آنها به ازل و ابد بسته است.

مبنای چهارم: هدفمندی؛ سبحانی‌نیا (1392) معتقد است که هدفمندی آفرینش به سبب گرمی داشتن بشر است. او البته این تصور را تصور گزافی می‌داند که فکر کنیم آفرینش انسان هدفمند است و آفرینش مخلوقات دیگر بی‌هدف؛ زیرا موجود حکیم عملی بیهوده انجام نمی‌دهد. بر این اساس، خداوند که معدن حکمت و نهایت همه کمالات است، هرگز عملی غیر حکیمانه انجام نداده و نخواهد داد (مؤمن: 115). ایشان در ادامه، دلیل و هدف آفرینش موجودات دیگر را نیز برای انسان عنوان کرده، که خداوند برای دستیابی به کمال و سعادت انسان ابزارهای لازم را در اختیارش قرار داده و جهان را مسخر انسان کرده است. برخی مفسران اعتقاد دارند که فلسفه خلقت انسان و جن، متفاوت از بقیه موجودات است (صدری‌نیا، 1388). البته اسمعیلی (1393) به این معنا که همه چیز در جهان هدفمند است از جمله انسان و اعمال او، به صورت کلی پرداخته است.

مبنای پنجم: زوجیت؛ رضایی اصفهانی (1391) میان مفسران و صاحب‌نظران به تفحص درباره زوجیت پرداخته و از برخی اندیشمندان نام می‌برد که در این زمینه به زوجیت نه تنها گیاهان، بلکه همه اشیا معتقدند و از جمله این اندیشمندان، از طبرسی، مکارم شیرازی، علامه طباطبایی، سرفرازی، احمد محمد سلیمان، نجفی، سادات، راشدی، شریعتی و برخی دیگر نام می‌برد و اعتقاد هر یک را درباره زوجیت بررسی می‌کند. در ادامه به برخی اندیشمندان دیگر اشاره می‌کند که به زوجیت عمومی اعتقادی ندارند و ایرادهایی را به زوجیت عمومی وارد می‌کنند. در این مبنای، اسمعیلی به زوجیت نه به عنوان مفهوم کلی که به آن اشاره شد، بلکه به عنوان قاعده‌ای در آفرینش (ذاریات: 49) پرداخته است که سهم‌گذاران باید با رعایت اصول محوری، به مقوله مهم زوجی توجه کنند. اصول محوری‌ای که او برای زوجیت انسانها ذکر کرده، عبارتند از: اصل ایجاد آرامش، اصل ایجاد مودت و رحمت، اصل رعایت نقش زوجی، اصل زوجیت به اذن الله، اصل هماهنگی با قواعد کلی آفرینش و اصل دوستی بر مبنای حق.

1. سهم‌گذاری در اندیشه صدر

بر اساس پنج مبنای سهم‌گذاری، در اندیشه صدر به جستجو پرداخته و مواردی استخراج شده است. در ادامه به روش تحلیل مضمون، ابتدا اندیشه و عمل صدر را در مبنای سهم‌گذاری بررسی می‌کنیم.

مضمون اول (مخلوقیت؛ همراستا با مبنای اول سهم‌گذاری

مضمون سازمان‌دهنده	مفاهیم پایه	نمونه موارد استخراج شده از اندیشه و عمل صدر
مخلوقیت	حرکت مبتنی بر ایمان	ایمان و آنچه پیرامون ایمان وجود دارد، انسان را و سلوک و حرکت‌های او را تغییر می‌دهد. (ضاهر، 1396، ج 10: 165)
	ایمان به غیب	تفاوت میان دین و هر آنچه ساخته بشر است، در ایمان به غیب است. (همان، ج 11: 11)
	اعتقاد به بی‌نیازی خالق	همه چیز در جهان مخلوق خداوند است و او به هیچ یک از آنها نیازی ندارد. (همان، ج 1: 95)
	تفکر برابری	پیامبر (ص) همه مردم را نزد خداوند برابر می‌داند، مانند دانه‌های شانه. (همان: 240)
	تسهیل داد و ستد	خدا یکی است و او همه را خلق کرده است و انسانها همه از یک پدر و مادرند، پس با هم برادرند و سرنوشتشان یکی است، پس آغاز و انجام و مسیر حرکت یکی است و این روند همکاری و هماهنگی و ایجاد جوامع را آسان می‌سازد. (همان: 266)
	ادای امانت	کسی که ادای امانت می‌کند، حقوق مردم را به طور کامل و بی‌کم و کاست می‌پردازد. (همان: 264)
	گسترش ظرفیت وجودی	نسبت انسان با خداوند ابعادی دارد که بر تشخیص انسان و همه پیوندهای او تأثیر می‌گذارد. (همان، ج 3: 41)
	دین‌ورزی	این جنبش برخاسته از ایمان به خداوند است؛ البته ایمان واقعی و نه ایمان انتزاعی و تئوریک. ایمان، پایه و بنیاد همه فعالیت‌های حیاتی و روابط انسانی ماست که همواره اراده ما را تقویت می‌کند و بر اشتیاقمان می‌افزاید و درستی رفتار ما را ضمانت می‌کند. (همان، ج 5: 243)
	کسب رضای الهی	نماز و روزه من فقط باید برای خداوند باشد یعنی چه؟ یعنی انگیزه الهی داشتن و جذب خدا بودن. پس ما باید در بسیاری از کارهایمان نظری دوباره بیندازیم. (همان، ج 11: 9)
	اخلاص	تنها چیزی که وجود دارد این است که او با شور و هیجان و سرزندگی و اخلاصی که دارد، مردم را به خود جذب کرده است. (همان، ج 3: 231)
تأکید بر عمل	جنبه عبادی عمل، تأثیر بسیاری در نشاط و هیجان انسان و رسیدن وی به اهدافش و بسیج نیروهای بشری در راه خیر دارد. (همان، ج 1: 257)	

مخلوقیت که مبنای اول سهم‌گذاری است، در اندیشه و عمل صدر نیز بار معنایی خاصی دارد؛ زیرا همان‌گونه که صدر اشاره کرده است: ایمان و آنچه پیرامون ایمان وجود دارد، انسان را و سلوک و حرکت‌های او را تغییر می‌دهد (ضاهر، 1396، ج 10: 165). به تعبیری؛ انسانهای بر مدار ایمان، حرکتی متفاوت از افرادی دارند که به عالم غیب باور ندارند. انسانی که صدر معرفی می‌کند، موجودی است با دو بعد جسم و روح که هر یک از ابعاد مختلفی تشکیل شده‌اند. امتداد انسان از زمین تا آسمان است. جسم از عناصر موجود در جهان نظیر خاک و هوا و آب و غیره و روح از روح خداوند. پس با تفاوت ماهیتی که دارند، هر یک نیاز به رشد مخصوص خود دارند. وی معتقد است باید بین این دو بعد، توازن و تعادل برقرار باشد و

462 ♦ بررسی مبنای سهم‌گذاری در اندیشهٔ امام موسی صدر

هیچ یک را فدای دیگری نمی‌کند؛ همچنان که برای پرورش عضله و سلامت جسمی نیازمند ورزش هستیم، به همان اندازه نیازمند صداقت، شجاعت و دیگر ارزشها برای پرورش روح هستیم.

مضمون دوم) آفرینش احسن؛ همراستا با مبنای دوم سهم‌گذاری

مضمون سازمان‌دهنده	مفاهیم پایه	نمونه استخراج شده از اندیشه و عمل صدر
آفرینش احسن	وجود ارادهٔ انسان	انسان موجودی است عینی، که با موجودات عینی دیگر از نظر آزادی انتخاب متفاوت است؛ بدین معنا که رفتار و اعمال او ناشی از تأمل و ارادهٔ اوست. (ظاهر، 1396، ج 3: 41)
	توجه به کرامت انسانی	تتهاست آگاهی از کرامت و ارجمندی انسان است که شأن و مقام او را تعریف و مشخص و خط مشی و اهداف بلند و متعالی انسان را ترسیم می‌کند (همان، ج 1: 222)
	قدرت بهره‌مندی از امکانات	انسان موجودی است که می‌تواند تمامی موجودات و نیروها و انرژی‌های آنها را بشناسد که در دایرهٔ خلافت و تحت تصرف وی در حیات هدفمندش قرار دارد. (همان: 223)
	قداست‌بخشی به نیاز انسانی	اسلام نیازهای انسان را نادیده نمی‌گیرد و برای نیازها حدود وضع می‌کند تا از جامعیت انسان محافظت کند. (همان، ج 3: 47)
	آزادی	مفهوم خلیفه با وضوح هر چه تمام‌تر، استقلال بشر و آزادی او را در دخل و تصرف روی زمین آشکار می‌سازد. (همان، ج 1: 223)
	خوش‌گمانی به انسان	انسان، عالم‌اکبر است و امانت فقط به انسان داده شده است. (همان: 226)
	اعتقاد به اختیار انسان	قرآن کریم، آزادی و اختیار انسان را به صورت داستانی در یک تابلوی زیبا ترسیم کرده است. (همان: 180)

تعریف دیگر صدر از انسان، آفرینش احسن بودن انسان است. انسان مدّ نظر صدر، جزء ممتاز آفرینش است که از نظر اسما و صفات، بر صورت خالق آفریده شده و ذاتاً خیر است؛ فطرت او به دین حنیف می‌گراید و بر اساس فطرت می‌تواند راه راست را که برای او تنظیم شده است بییماید؛ او حرکت می‌کند و در کسب کمال، آزاد و مختار است. همچنین انسان می‌تواند به اخلاق خداوندی متخلق شود و برای این امر می‌بایست به قرب و نزدیکی خداوند به خودش توجه کند که در این صورت، مقام و روحیات انسان اعتلا می‌یابد، حزن و اندوه از وجودش زدوده می‌شود و رذایل اخلاقی از او دور می‌شود. (همان، ج 1: 225)

صدر، انسانی را معرفی می‌کند که نمایندهٔ خدا در زمین است و کلید اسرار آفرینش به او سپرده شده است. از نظر او، انسان کسی است که راه کشف حقایق به وی تعلیم داده شده، مسجود فرشتگان است و مقرر شده همهٔ نیروهای طبیعی هستی مسخر او شوند. صدر تأکید دارد که قوانین اسلام بر پایهٔ همین انسان‌شناختی استوار است و فرد، روابط خود را با «خود»، «جامعه» و روابط همگی را با «هستی» باید بر همین مبنا قرار دهد. وی دربارهٔ بعد اجتماعی انسان عقیده دارد که انسان موجودی است اجتماعی؛ جزئی از کل است، ولی نه مانند دیگر اجزا، بلکه صاحب عقل و اراده و آزادی است. بنابر این، باید خط مشی انسان در زندگی، با خط مشی دیگران موازی و هماهنگ باشد. آهنگی که من می‌نوازم باید هماهنگ با آهنگی باشد که دیگران می‌نوازند تا نوایی یکنواخت پدید آید. اگر هر انسانی نقش خود را ایفا کند، با مجموعهٔ بشری و مجموعهٔ جهان هستی هماهنگ و همسو می‌شود. اگر انسان از محدودهٔ خود فراتر رود و حقوق

فاطمه حاجی‌هاشم و همکاران ♦ 463

دیگران را پایمال کند، خط مشی او با خط مشی دیگران هماهنگ نیست؛ یعنی نقش خود را در مقام فرد، بر خلاف مجموعه بشری انجام داده است. (همان، ج 1: 96، 97، 101، 177؛ ج 2: 200، 210، 218، 290)

سه) مضمون سوم پیوستگی و وسعت هستی: همراستا با مبنای سوم

مضمون فراگیر	مفاهیم پایه	نمونه استخراج شده از اندیشه و عمل صدر
پیوستگی و وسعت هستی	لزوم نظم و هماهنگی در هستی	رساندن نفع به عموم مردم باید سازماندهی شده باشد؛ زیرا هستی منظم است. (همان، ج 2: 108)
	گسترده‌گی انسان	انسان، تنها من نیست؛ بلکه جزئی از جهان است. عمر او با ولادت شروع نمی‌شود و با مرگ هم پایان نمی‌پذیرد. (همان، ج 1: 80)
	لزوم امانتداری و وظیفه‌مندی	اگر می‌خواهی هماهنگ با این جهان و در این جهان زندگی کنی، باید منظم، دقیق و امانتدار باشی و وظایف خود را خوب ادا کنی. (همان: 263)
	تأثیر رشدی توجه به هماهنگی هستی	هستی محرابی است بزرگ که در آن همه چیز در برابر خدا سجده می‌کند و او را سپاس می‌گوید و برای او نماز می‌خواند و به درگاه او نیاز می‌آورد. همه چیز در این هستی بر اساس نظم و حساب آفریده شده و اندازه و قدر مشخص دارد که چنین دیدگاهی بر حرکت و فعالیتهای انسان اثر مثبت می‌گذارد. (همان، ج 3: 46)
	پیوستگی دنیا و آخرت	دنیا و آخرت در نظر اسلام از هم جدا نیست و در اصل یک مفهوم و یک واحد را تشکیل می‌دهند. (نحل: 97). (همان، ج 1: 38)
	لزوم هماهنگی انسان با هستی	چون هستی منظم است، بر اساس آن کارها باید به هنگام و با نظم انجام گیرد؛ در صورت غفلت از این مسئله، انسان دچار مشکلاتی می‌شود؛ نظیر آن را در بحران لبنان ذکر می‌کند و یکی از علل چهارگانه را همسو نبودن با نظم هستی و به تأخیر انداختن حل مسائل ملی می‌داند. (همان، ج 6: 185)

در این مضمون می‌بینیم که صدر همراستا با رویکرد سهم‌گذاری، به گسترش و وسعت هستی اعتقاد دارد و باور دارد که هستی مانند انسان، مخلوق پروردگار است؛ هر قدر فهم انسان از هستی بیشتر باشد، کتاب هستی را بیشتر می‌خواند و برای این کار باید در آیات و کلام الهی بیشتر تعمق و تدبیر کند. البته منظور از آیات الهی، تنها خواندن قرآن نیست؛ بلکه صدر تمام جلوه‌های هستی را از کوچک و بزرگ، آیات خداوند می‌داند و معتقد است هر انسانی به فراخور فهم خود این آیات را تفسیر می‌کند؛ نظیر گلی که افراد متفاوت در شرایط و با فهم متفاوت، برداشتهای مختلفی از آن می‌کنند (همان، ج 1: 246). انسانی که جهان را با چنین گستردگی‌ای درک کند، بی‌تردید در کارها و رفتارهایش متفاوت از انسانی است که سهم خود را از هستی، تنها در دایره مادی می‌بیند.

همچنین، صدر درباره پیوستگی اجزای هستی که مبنای سوم سهم‌گذاری نیز بر همین اساس است، اعتقاد دارد چون هستی منظم است، بر اساس آن کارها باید بهنگام و با نظم انجام شود و در صورت غفلت از این مسئله، انسان دچار مشکل می‌شود. نظیر آن را در بحران لبنان ذکر می‌کند و یکی از علل چهارگانه را همسو نبودن با نظم هستی و به تأخیر انداختن حل مسائل ملی می‌داند. (همان، ج 6: 185)

464 ♦ بررسی مبانی سهم‌گذاری در اندیشهٔ امام موسی صدر

علاوه بر این، صدر نه تنها به هماهنگی و وسعت آفرینش در بین موجودات معتقد است، بلکه انسانیت را نیز وجودی واحد می‌داند (وسعت بی‌وقفه آفرینش) و می‌گوید: انسانیت با وجود واحدی می‌زید و اجزا و اعضای آن با یکدیگر تعامل دارند و از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند. هر اندازه فرهنگ و معرفت انسان ارتقا یابد، این حقیقت متجلی و بیشتر آشکار می‌شود. تفکیک بین این اجزا بر خلاف قاعده و قانون الهی است؛ زیرا خداوند این وجود را واحد آفریده است. همچنین، تجزیهٔ این پیکره بر خلاف طبیعت و فطرت انسانی است که گرایش به این وحدت دارد؛ تلاش برای تجزیهٔ این پیکره خطرناک است. (همان، ج 1: 65)

مضمون چهارم) هدفمندی آفرینش؛ همراستا با مبانی چهارم سهم‌گذاری

مضمون سازمان‌دهنده	مفاهیم پایه	نمونه جملات مستخرج از اندیشه و عمل صدر
هدفمندی آفرینش	نیت‌مندی	نیت خوب، روح عبادت است و هر انسانی به حسب نیت خود سنجیده می‌شود. (همان، ج 1: 233)
	مسئولیت‌پذیری	ایمان به اینکه هر کلمه و هر موضع و هر عمل و هر گامی که از تو صادر شود، در قبال آن مسؤل هستی. این احساس، انسان را و می‌دارد که رویکردی مثبت برای ساختن جامعهٔ صالح در پیش گیرد و از این مسیر منحرف نشود. (ج 11: 404)
	ایفای نقش	این حقیقتی است که جهان هستی وظیفه‌ای یکپارچه دارد که در میان تمام موجودات تقسیم شده است و هر یک از آنها نقشی دارد که دیگر نقشها را تکمیل می‌کند. در این میان، انسان سرگشته و برخوردار از اراده، نقش و وظیفه‌ای متمایز دارد. (ج 2: 139)
	حرکت در مسیر الهی	خدا برای چه هدف و چه برنامه‌ای انسان را آفریده است؟ یعنی خدا می‌خواهد با آفریدن انسان او را به کجا برساند؟ پاسخ تربیتی این است که انسان دریاورد برای چه آفریده شده و در چه مسیری باید حرکت کند. (ج 11: 422)
	تمرکز بر عمل به جای نتیجه	در دیدگاه اسلام کوششهای گمشده و بسیاری دیگر از احساسات درونی، که در مسیر ایفای رسالت مقدس به انسان دست می‌دهد، بدون اینکه ظاهر شود، اینها به هدر نمی‌رود و در واقع گم و فراموش نمی‌شود و محفوظ می‌ماند. (ج 1: 233)
	رفار و اخلاق جزئی از هدف	اخلاق و رفتار و وسیله، عیناً جزئی از هدف است. (ج 12: 82)
	وسعت نگرش در خدمت به مردم	اگر نگرش وسیعی داشته باشی، هنگامی که یک خدمتی می‌کنی، به طور مثال یک درختی می‌کاری، به سودی که از این کار به دست می‌آوری نمی‌نگری، بلکه خدمت به مردم را در نظر داری. (ج 1: 239)
	هدفمندی کل جهان هستی	جهان به سمت والاترین اهداف در حرکت است. (ج 1: 96)

در این مضمون که با مبانی چهارم سهم‌گذاری همراستا است، می‌بینیم که صدر نیز معتقد است آفرینش کل هستی و از جمله انسان، هدفمند است. هدفمندی هستی از مخلوقیت جدا نیست و در راستای مخلوقیت است که هدفمندی رنگ می‌گیرد. انسان مد نظر صدر، ابتدا باید بپذیرد که مخلوق خدای واحدی است که تمامی هستی مخلوق و از آن اویند و در مرحلهٔ بعد در هدفمند بودن این آفرینش تدقیق کند. وقتی به ایمان واقعی دست یافت، در تمامی موارد خود را منطبق و همراه با هستی می‌کند و به تعبیر صدر: انسان مؤمن که به خداوند ایمان واقعی و نه ایمان تجریدی داشته باشد، این ایمان بر سلوک او تأثیر می‌گذارد؛ زیرا

فاطمه حاجی‌هاشم و همکاران ♦ 465

خداوند، عادل و عالم، رثوف و رحیم و عزیز است. انسان در سلوکش راهی را انتخاب می‌کند که او را در این هستی به پیروزی برساند؛ زیرا انسان و هستی هر دو مخلوق خداوندند (صدر، 1395/ب: 230). بر همین اساس، انسان مؤمن اثرگذار، مسؤلیت‌پذیر و به فکر محرومان است و در مسیری قدم می‌گذارد که صبغۀ الهی داشته باشد. علاوه بر پیامدهای رفتاری این نوع اندیشه در انسان، صدر معتقد است این اندیشه حتی در احساس انسان نیز اثرگذار است: اگر انسان دریافت که مخلوق است و آفرینش هدفمند است، پس احساس غربت و تنهایی نمی‌کند و خود را هماهنگ با همه هستی می‌پندارد؛ زیرا هستی را مخلوق خداوند می‌بیند؛ این خداوند است که او و دیگران و خورشید و ماه و ستارگان را آفریده است. آفریدن هستی از یک منبع و برای یک هدف، این احساس را به من می‌دهد که با همه هستی هماهنگ و یکی‌ام و در این جهان غریب نیستم، بلکه هماهنگ با همه هستی و جهانم. (صدر، 1395/الف: 150)

مضمون پنجم) زوجیت؛ همراستا با مبنای پنجم سهم‌گذاری

مضمون سازمان‌دهنده	مفاهیم پایه	نمونه
زوجیت	مفهوم زوجیت در کل جهان	همه چیز در جهان زوج آفریده شده در تبت الارض، و من انفسهم و مما لا یعلمون (یس: 36). (ضاهر، 1396، ج 10: 139-140)
	فعال بودن در مقابل منفعل بودن	صدر در پاسخ به کسانی که وی را متهم به فرار رفتن از حد خود می‌دانند و پیشنهاد می‌کنند به ایمان خود بسنده کند، تعریف ایمان را یادآور می‌شود که: ایمان آن نیست که از تخت شما حمایت کند و منصب شما را حفظ کند و مردم را به سکوت و صبر دعوت کند. ایمان این نیست، بلکه در منطق قرآن این است: فَذَلِكُنَّ الَّذِي يُلِغُ الْإِيمَانَ وَ لَا يَخْضُ عَلَى طَعَامِ الْإِيمَانِ. ایمان به خدا ایمانی است که انسان را بر آن می‌دارد تا در برابر رنج مردم ستم دیده آرام نشیند. (همان، ج 4: 208-209)

صدر، مبنای پنجم سهم‌گذاری را که زوجیت نام گرفته، به خوبی در تفسیر آیه 36 سوره یس بیان کرده است: «من انفسهم؛ اگر مقصود از نفس آن‌طور که از ظاهر برمی‌آید، بشر باشد که امر روشن است. و مما لا یعلمون؛ یعنی از هر چه اصل آن یا زوج بودن آن را نمی‌دانند. از اینجا به آنچه علم درباره اتم بدان دست یافته، می‌رسیم. در هسته، نیروهای مثبت و منفی وجود دارد و جفت شدن این نیروهای مثبت و منفی، ماده را به وجود می‌آورد. در صاعقه‌ها و در نیروی برق و سایر موجودات که از اتم و از نیروها به وجود می‌آیند، این جفت شدن را می‌یابیم. در حقیقت؛ معنای جفتها در موارد و نیروها، فراتر از مفهوم نر و مادگی است. قرآن کریم نیز به کلمۀ مذکر و مؤنث بسنده نمی‌کند و از مفهوم و معنای جفتها سخن می‌گوید. بنابراین، اگر بگوییم جفتها نر و ماده هستند، می‌توان گفت جفتها مثبت و منفی هم دارند. از اینجا به مسائل معنوی موجود در جهان و احساسات متقابل در بشر که فراتر از مذکر و مؤنث هستند، می‌رسیم. در اخلاق، افراد فاعل و افراد منفعل داریم و در موجودات و در بشر، افراد یا رهبرند یا زیر پرچم رهبری. همچنین در بقیۀ موارد داد و ستد داریم. این ترکیب مزدوج ثابت در همه موجودات، از نظر علوم و فلسفه و تجربه شناخته شده است.» (صدر، 1395/الف: 252-253)

بر اساس آنچه تا کنون ذکر شد، جدول تحلیل مضمون بررسی الگوی سهم‌گذاری در اندیشه صدر به شرح ذیل خواهد بود.

2. تحلیل مضمون بررسی سهم‌گذاری در اندیشه صدر

مفاهیم پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
ایمان به غیب، تفکر برابری، اعتقاد به بی‌نیازی خالق، حرکت مبتنی بر ایمان، تسهیل داد و ستد، ادای امانت، گسترش ظرفیت وجودی، دین‌ورزی، کسب رضای الهی، اخلاص، تأکید بر عمل.	همراستا با مبانی اول (مخلوقیت)	ایفای نقش احسن
وجود اراده انسان، توجه به کرامت انسانی، قدرت بهره‌مندی از امکانات، قداست‌بخشی به نیاز انسان، آزادی، خوش‌گمانی به انسان، اعتقاد به اختیار انسان.	همراستا با مبانی دوم (آفرینش احسن)	
لزوم نظم و هماهنگی در هستی، گستردگی انسان، لزوم امانت‌داری و وظیفه‌مندی، تأثیر رشدی توجه به هماهنگی هستی، پیوستگی دنیا و آخرت، لزوم هماهنگی انسان با هستی.	همراستا با مبانی سوم (وسعت و پیوستگی هستی)	
نیت‌مندی، ایفای نقش مؤثر در هستی، حرکت در مسیر الهی، تمرکز بر عمل به جای نتیجه، رفتار و اخلاق جزئی از هدف‌اند، وسعت نگرش، هدفمندی کل جهان هستی.	همراستا با مبانی چهارم (هدفمندی آفرینش)	وسعت بخشی
مفهوم زوجیت در کل جهان، فعال بودن در مقابل منفعل بودن مفهوم زوجیت اخلاقی.	همراستا با مبانی پنجم (زوجیت)	

همان‌گونه که در جداول قبل نشان داده شد، مبانی سهم‌گذاری در اندیشه صدر نمایان است. علاوه بر این، بر اساس رویکرد سهم‌گذاری (اسمعیلی، 1397)، دو محور اساسی در ارائه کلی مسائل مطرح است که گویی همه امور روی نقطه‌ای از این دو محور قرار دارند که عبارتند از: محور مخلوقیت - خلق احسن و محور وسعت بی‌وقفه آفرینش - هدفمندی آفرینش یا به طور خلاصه وسعت‌بخشی هدفمند؛ که هر چیز در گذر از نیستی به هستی از این مسیرها مایه می‌گیرد. در این دو محور آنچه در امور شخصی و ارتباطی مورد توجه واقع قرار گرفته، دو موضوع اساسی است: نخست، ایفای نقش و دوم، وسعت همه جنبه‌های ابعاد انسانی.

صدر می‌گوید: «برای انسانی که به خدا ایمان دارد (مخلوقیت)، کمال هیچ پایانی ندارد (خلق احسن). انسانی که چنین حرکتی پیش رو دارد و می‌خواهد به وضعیتی بهتر از وضعیت کنونی برسد، می‌تواند یکی از چهار گزینه زیر را انتخاب کند. انسان همواره به دنبال ارتقا است. هر انسانی از مرتبه‌ای از دانش و مال و اخلاق و زندگی برخوردار است، ولی خواهان مرتبه‌ای بالاتر است (وسعت‌بخشی)... هر انسانی وقتی به وضعیت خود یا خانواده یا شهر یا کشور یا جامعه یا هموعانش می‌نگرد، آن را برآورنده آرمان و آرزوی خود نمی‌یابد» (ضاهر، 1396، ج 12: 57).

در ادامه، صدر چهار گزینه را برای انتخاب انسان معرفی می‌کند:

1. تسلیم واقعیت‌های موجود شدن و پذیرفتن هر آنچه هست. چنین فردی یا تنبل است یا در نتیجه آموزش نادرست، جبر گراست.

2. مهاجرت می‌کند. از وضع جامعه یا خانه یا قوم خود راضی نیست، ولی نمی‌تواند آن را تغییر دهد و در نتیجه، می‌گریزد.

3. جامعه را نمی‌پذیرد، ولی فرار نیز نمی‌کند. برای تغییر، در صدد یافتن ابزار برمی‌آید و چون ابزاری ندارد، احساس کمبود و ورشکستگی می‌کند و ابزاری عاریه می‌گیرد و کمونیست می‌شود.

4. ما این جامعه را نمی‌خواهیم و در صدد تغییر آن هستیم، ولی نه می‌گریزیم و نه احساس کمبود و ورشکستگی می‌کنیم. ما معتقدیم در این زمین و زیر این آسمان و در این محیط، ابزاری برای ایجاد کردن تغییر هست و آن اسلام است. ما در جنبش محرومان، از گروه چهارم هستیم. (همان: 58)

آنچه مشخص است، همراستا بودن اندیشه‌ی صدر در محور مخلوقیت - آفرینش احسن و وسعت بی‌وقفه آفرینش - هدفمندی آفرینش است. بی‌شک باور به چنین اندیشه‌ای، در رفتار نیز بروز و ظهور خود را نشان می‌دهد. این دو محور را «ایفای نقش احسن» (مخلوقیت - آفرینش احسن) و «وسعت بخشی» (وسعت بی‌وقفه آفرینش - هدفمندی آفرینش) نامیده‌ایم.

امام موسی صدر مطابق این عقیده که افراد برای اجرای بایسته‌ی نقش خود در هر دوره باید با توجه به فرمان خالق هستی و نیاز وطن به ایفای نقش پردازند، خود نیز نمونه‌ی عملی این پیام بوده‌اند؛ به این نحو که از ایشان در دوره‌های مختلف به ضرورت برهه‌ی تاریخی وطن، روشهای ارتباطی متفاوت و گاه متضادی دیده شده است. ایشان روش خود را «فعال» نامیده‌اند (همان، ج 9: 96). ایشان اعتقاد داشتند که نقش انسان باید در وطن کامل شود. به عبارتی؛ این انسان است که مهم است تا در مسیر تکاملش، قابلیت‌هایش ظهور پیدا کند و در وطن است که این اتفاق رخ می‌دهد. در یک محدوده‌ی جغرافیایی، تعدادی افراد به نام وطن می‌توانند به تعامل پردازند و در جهت توسعه و تکامل خود تلاش کنند و باید خط مشی انسان در زندگی با خط مشی دیگران موازی و هماهنگ باشد؛ آهنگی که من می‌نوازم، باید هماهنگ با آهنگی باشد که دیگران می‌نوازند تا نوایی یکنواخت پدید آید. اگر هر انسانی نقش خود را ایفا کند، با مجموعه‌ی بشری و مجموعه‌ی جهان هستی هماهنگ و همسو می‌شود. اگر انسان از محدوده‌ی خود فراتر رود و حقوق دیگران را پایمال کند، خط مشی او با خط مشی دیگران هماهنگ نیست؛ یعنی نقش خود را در مقام فرد، بر خلاف مجموعه‌ی بشری انجام داده است. (همان، ج 1: 96، 97، 177، 101؛ ج 2: 200، 210، 218، 290)

به نظر می‌رسد «نقش خاص» انسانها، تعامل با دیگران در جایگاههای اجتماعی متفاوت است؛ نظیر همسری، والدینی، فرزندی، شهروندی، ملی و غیره، که افراد باید با توجه به وظیفه‌ی خود به ایفای نقش پردازند و به گونه‌ای رفتار کنند که تناقضی با دیگری نداشته باشد. درباره‌ی نقش دیگری که صدر توضیح می‌دهد و ما آن را «نقش عام» نام نهاده‌ایم، همان نقش انسانی است که وجه مشترک تمامی انسانهاست. صدر درباره‌ی مفهوم خلیفه‌الله می‌گوید: نقش انسان رشد می‌کند و تا بی‌نهایت وسعت می‌یابد و نقش او مسخّر کردن نیروهای جهان پس از اکتشاف آنهاست. این نقش، هماهنگ با آرزوها و بلندپروازی‌های انسان نامناهی است (همان، ج 2: 110). بعد دیگری که مطرح شده، وسعت بخشی است. یکی از اصول سیره‌ی پاک محمدی (ص)، اصل حرکت پیوسته و ثمربخشی پیوسته است (همان: 218). به تعبیری؛ این نوع جهان‌بینی به دنبال کمال انسانهاست. البته در مفهوم دینی، کمال کمیّتی است همواره مقارن با حق‌مداری. در این میان، تحصیل

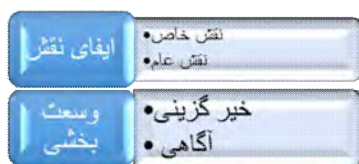
دستاوردهای بیشتر مهم نیست، مهم جدا نبودن از حق است (همان، ج:3، 277). امام موسی صدر، راه کمال انسان و به تعبیر ما وسعت‌بخشی را چنین در تفسیر آیه 30 سوره بقره بیان کرده است: حیات انسان در زمین عبارت است از آفرینش موجودی که می‌تواند خیر و شر را انتخاب و درک کند و بتواند در جهانی زندگی کند که خیر و شر در آن وجود دارد. این احساس وجود خیر و شر در جهان، مایه کمال انسان است (صدر، 1395/ب:38). از دیدگاه سهم‌گذاری نیز افراد عامل‌اند و صاحب اختیار و این آزادی عمل موجب کمال انسان می‌شود. به تعبیری؛ یکی از راههای وسعت انسان، «خیرگزینی» است؛ به این معنی که هر کس در هر موقعیت، بهترین کاری که باید انجام دهد را اجرا کند و البته این کار برای به فرجام رسیدن، نیاز به نیتی الهی دارد که در این صورت دیگر توجه به نتیجه مهم نیست؛ زیرا خود آن رفتار، جزیی از هدف است. صدر در همین راستا بیان می‌کند: آدمی می‌تواند از هیچ آغاز کند و تا بی‌نهایت پیش رود. گستره فعالیت آدمی همه کائنات است، نه فقط کره خاکی. اما راه غلبه انسان بر همه کائنات، علم و آموختن است. اگر بیاموزد، چیره می‌شود. چیزی در هستی نیست که مانع پیشرفت انسان شود و در هستی چیزی والاتر از آموختن نیست (همان). آن گونه که صدر بیان کرده است، «آگاهی» انسانها بخش مهمی در رشد و کمالشان است. یکی از آگاهی‌هایی که در سهم‌گذاری مطرح است، آگاهی هستی‌محور و انتخاب‌محور است؛ یعنی افراد بدانند در چه گستره‌ای قرار گرفته‌اند و بر اساس نظم هستی به گونه‌ای هماهنگ با تمام اجزای هستی در حرکتی رشدی شرکت کنند.

د) بحث و نتیجه‌گیری

در سالهای اخیر، رویکردهای آسیب‌شناختی به مطالعه انسان، مورد بحث و انتقاد قرار گرفته‌اند (ریف و سیگر؛ نقل از: عزیزمحمدی و مجتبی، 1397)؛ به همین سبب، رویکردهای مختلف با بهره‌گیری از معنویت و رشد شخصی، درصدد افزایش رشد بهزیستی روان‌شناختی افراد برآمده‌اند. بسیاری از پژوهشها در صدد برآمده‌اند با توجه به الگوهای رشد شخصی و معنوی و وجودی، انسانها را در ساختن زندگی بهتر یاری دهند؛ از جمله: آصفی و همکاران (1395)؛ ملایی و درتاج (1397)؛ برزگر بفرویی (1393)؛ خالقی پور و همکاران (1395)؛ عزیزمحمدی و مجتبی (1397)؛ بوالهروی و همکاران (1391) و بسیاری از محققان نیز دغدغه این امر را داشته‌اند. هر یک از این پژوهشگران، رویکردی را مبنای کار خود قرار داده و بر اساس آن به تهیه الگویی برای آموزش برآمده‌اند. در همین راستا، پژوهش حاضر الگوی سهم‌گذاری را که الگویی مبتنی بر آیات قرآنی است، انتخاب کرده و به بررسی مبانی سهم‌گذاری در اندیشه صدر پرداخته است؛ با این نگاه که صدر، انسانی است با ویژگی‌های ارتباطی و اخلاقی با تأکید بر بعد الهی - اجتماعی انسان. از طرفی، الگوی سهم‌گذاری با عنایت ویژه‌ای که به وسعت‌بخشی انسانها در تمامی زمینه‌ها دارد، می‌تواند الگوی رشد شخصی قرار گیرد. همچنین، این الگو با توجه ویژه‌ای که به افزایش آگاهی افراد نسبت به مباحث هستی‌شناختی دارد، می‌تواند به عنوان الگویی با کاربرد معنویت‌درمانی به کار رود؛ زیرا همان‌گونه که بوالهروی و همکاران (1391) بیان داشته‌اند، عقاید معنوی و دینی، احساس تسلط بر سرنوشت شخصی را فراهم

469 ♦ فاطمه حاجی‌هاشم و همکاران

می‌کنند و اگر فرد معتقد، ایمان کامل به خداوند داشته باشد، می‌تواند از هر وضعیتی نتیجه خوب به دست آورد و تعجب‌آور نیست که چنین اعتقادی احتمالاً نتایج روان‌شناختی قدرتمندی داشته باشد. در بررسی الگوی سهم‌گذاری در اندیشه صدر نشان داده شد که مبانی سهم‌گذاری در اندیشه صدر نیز وجود دارد. تمام مبانی در دو مضمون فراگیر با عنوان «یفای نقش» و «وسعت‌بخشی» قرار گرفته است که می‌توان آنها را فصل مشترک سهم‌گذاری و اندیشه صدر بیان کرد و در شکل ذیل به نمایش در آمده است.

آن‌گونه که نشان داده شد، انسان مدّ نظر این الگو، انسانی است وسعت یافته در امتداد زمین و آسمان، که توجه به بافت مخاطب از اهمیت خاصی برخوردار است. به تعبیری؛ برای هر فرد با توجه به زمینه‌ای که در آن قرار گرفته و محدوده رشدی‌اش، باید حرکتی رو به جلو را متصور بود؛ آن‌چنان که هر فرد نسبت به خودش در حرکتی پویا به سمت گسترش خود اقدام کند و در این رشد، با توجه به نقشهای خاص و عامی که دارد، با دیگران به تعامل پردازد و در این تعاملات، ضروری است که با آگاهی تمام خیر رابطه را انتخاب کند. بررسی اندیشمندان متعهد و عامل از منظر سهم‌گذاری می‌تواند به غنای این الگو برای رشد شخصی افراد یا با کاربرد معنویت‌درمانی به کار رود. در همین راستا، پژوهش حاضر اندیشه صدر را بررسی کرد. نتایج نمونه‌های مستخرج از اندیشه صدر نشان داد که ایشان ویژگی‌های انسان سهم‌گذار را دارند و می‌توان با چارچوب الگوی سهم‌گذاری، به استخراج الگوی اخلاقی و ارتباطی ایشان به منظور آموزش رشد شخصی بهره برد. از آنجا که الگویی با مشخصات بومی و اسلامی رشد می‌یابد که توانایی وسعت‌بخشی انسانها را داشته باشد، می‌تواند جذابیتها و ارزشمندی خاص خود را برای پژوهشگران این حوزه داشته باشد.

پیشنهادها

بسیاری از الگوهای به کار رفته در پژوهشهای روان‌شناختی، از الگوها و نظرات روان‌شناسان غربی بهره برده‌اند. به نظر می‌رسد کار روی الگوهای بومی، در بهزیستی روان‌شناختی ایرانیان ضروری است. پیشنهاد می‌کنیم الگوی سهم‌گذاری در سایر اندیشمندان مسلمان نیز بررسی و حتی با اندیشمندان و روان‌شناسان غربی مقایسه شود تا ظرایف و دقایق این الگو آشکار شده و علاوه بر افزایش غنای این الگو، زمینه‌ای برای آموزش رشد شخصی و معنویت‌درمانی فراهم آید. در حقیقت؛ این مقاله تنها مجال پرداختن به بررسی مبانی سهم‌گذاری در اندیشه صدر را داشت و بسیاری از دقایق ناگفته ماند که می‌توان در مقالات و پژوهشهای دیگر بدانها پرداخت.

منابع

- آصفی، راهب؛ احمد علیپور و مجید صفاری‌نیا (1395). «مقایسهٔ اثربخشی معنویت‌درمانی و طرحوارهٔ درمانی بر افسردگی دانشجویان افسرده». *روان‌شناسی و دین*، سال نهم، ش 2 (پیاپی 34): 37-42.
- اسمعیلی، معصومه (1393). «ارائهٔ الگوی خانواده‌درمانی سهم‌گذاری». در: *شادی الواری*. مجموعه مقالات کرسی‌های نظریه‌پردازی در دانشگاه علامه طباطبایی، جلد اول. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- اسمعیلی، معصومه (1397). کارگاه مبانی و فنون رویکرد سهم‌گذاری. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- برزگر بفرویی، کاظم (1393). «اثربخشی آموزش معنویت‌درمانی از دیدگاه اسلام بر بهزیستی روان‌شناختی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر». *اخلاق*، ش 16: 152-126.
- بوالهری، جعفر؛ قاسم نظیری و سکینه زامیان (1391). «اثربخشی رویکرد گروه‌درمانی معنوی بر کاهش میزان افسردگی، اضطراب و استرس در زنان مبتلا به سرطان سینه». *جامعه‌شناسی زنان*، ش 3 (1): 85-115.
- تنهایی، ابوالحسن (1390). *جامعه‌شناسی دینی در شرق باستان*، جلد 2. تهران: بهمن برنا.
- جرداق، جورج (1391). امام علی (ع) صدای عدالت انسانی. ترجمهٔ هادی خسروشاهی. قم: بوستان کتاب.
- حسن‌زاده آملی، حسن (1385). *دروس معرفت نفس*. قم: الف. لام. میم.
- حسینی، عبدالهادی و امیر خواص (1396). «تبیین سازگاری خودگرایی و دیگرگرایی و خداگرایی در نظام اخلاقی اسلام». *معرفت اخلاقی*، سال هشتم، ش 1: 19-5.
- خاقانی بروجنی، امیر؛ بخشیان خراجی، یاسر. (1395). *اخلاق و ضرورت آن در جوامع مهندسی*. فصلنامه آموزش مهندسی ایران، دوره 18، شماره 71، صص 27-40.
- خالقی‌پور، شهناز؛ محسن مسجدی و زهرا احمدی (1395). «اثربخشی معنویت‌درمانی اسلامی بر سبک زندگی و گلبولهای سفید خون محیطی سالمندان افسرده». *پژوهش در سلامت روان‌شناختی*، دورهٔ دهم، ش 3: 28-15.
- راد، علی (بی تا). *انسان در تراز قرآن*. قم: دارالحدیث.
- رضایی اصفهانی، محمد علی (1394). *قرآن و تربیت*، جلد 3. قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- ساروخانی، باقر (1393). *روشهای تحقیق در علوم اجتماعی: اصول و مبانی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- سلیمی، عبدالحکیم (1394). *درس‌نامه حقوق بشر از دیدگاه اسلام*. قم: المصطفی.
- سبحانی تبریزی، جعفر (1377). *سیمای انسان کامل در قرآن: تفسیر سوره فرقان*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- سبحانی‌نیا، محمدتقی (1392). *رفتار اخلاقی انسان با خود*. قم: دارالحدیث.
- صدری‌نیا، حسین (1388). *ارتباط هماهنگ هستی و انسان با خدا*. تهران: سایه روشن.
- صدر، سید موسی (1395/الف). *برای زندگی*. ترجمهٔ مهدی فرخیان. تهران: مؤسسهٔ فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.

فاطمه حاجی‌هاشم و همکاران ♦ 471

- صدر، سید موسی (1395/ب). حدیث سحرگاهان. ترجمه علیرضا محمودی و مهدی موسوی‌نژاد. تهران: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.
- ضاهر، یعقوب (1396). گام به گام با امام؛ مجموعه گفتارها، سخنرانی‌ها و مقالات، 12 جلد. گروه مترجمان. تهران: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.
- عابدی جعفری، حسن؛ سعید تسلیمی، ابوالحسن فقیهی و محمد شیخ‌زاده (1390). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی». اندیشه مدیریت راهبردی، ش 5(2): 151-198.
- عزیزمحمدی، زهرا و مینا مجتبیائی (1397). «اثربخشی معنویت‌درمانی گروهی بر بهزیستی روان‌شناختی و اقدام برای رشد شخصی دانشجویان دختر». روان‌شناسی بالینی و شخصیت، دوره شانزدهم، ش 1(پیاپی 30): 151-158.
- غلامی، علی؛ بشلیده، کیومرث. (1390). اثربخشی معنویت‌درمانی بر سلامت روان زنان مطلقه. فصلنامه مشاوره و روان‌درمانی خانواده، دوره 1، شماره 3، صص 331-348.
- فاضلی، قادر و الیاس نظامی (1385). گنجهای گمنجه‌ای. تهران: فضیلت‌علم.
- فلاح، محمد جواد؛ رضایی، زینب. (1392). بررسی الگوی ارتباط اخلاقی متقابل والدین و فرزندان با محوریت سوره یوسف ع. مجله اخلاق، شماره 12، صص 83-123.
- قادری، فرزاد؛ محمدباقر کججاف و مژگان شکرالهی (1396). «لگوی ساختاری روابط فضیلت‌های شخصیتی، اصالت شخصیت و اقدام برای رشد شخصی با کسب خود در دانشجویان». پژوهش در سلامت روان‌شناختی، ش 48: 1-15.
- محدثی گیلوایی، حسن و دریا فلسفی (1393). «تحلیلی جامعه‌شناختی از آمادگی برای دروغ‌گویی». ویژه‌نامه پژوهش زنان، سال ششم، ش 1: 133-155.
- محسنی، محمدآصف (1393). قانون احوال شخصیه شیعه از آغاز تا انجام. گردآورنده: محمدرضا قیام. کابل: مدرسه ام‌المؤمنین خدیجه کبری (س).
- مجیری، محمدرضا. (1390). پژوهش‌هایی درباره آینده (مجموعه مقالات). نشر: مرکز مهدویت.
- ملایی، حمید و فریبرز درتاج (1397). «اثربخشی معنویت‌درمانی بر رضایت زناشویی افراد در حال ترک مواد مخدر». اخلاق پزشکی، ش 43: 125-137.
- مولایی، مازیار؛ کورش اعتماد و پرینسا طاهری تنجانی (1396). «بررسی میزان شیوع سوء رفتار با سالمندان در ایران از سال 1384 تا 1394 با استفاده از مرور ساختاریافته و متاآنالیز». سالمند، دوره دوازدهم، ش 2: 245-257.
- ویسی، غلامرضا (1386). «روشهای تربیتی در قرآن». فلسفه و کلام، ش 25: 140-154.
- Abedi Jafari, Hassan; Saeed Taslimi, Abulhassan Faqih & Mohammad Sheikhzadeh (2011). "Theme Analysis and Theme Network: A simple and efficient way to explain patterns in qualitative data". *Journal of Strategic Management Thought*, 5(2): 151-198.
- Asefi, Raheb; Ahmad Alipour & Majid Saffarinia (2016). "Comparison of the effectiveness of spiritual therapy and schema therapy on depression in depressed students". *Psychology and Religion*, Year 9, No. 2(34): 37-42.

- Aziz Mohammadi, Zahra & Mina Mojtabaei (2018). "The effectiveness of group spiritual therapy on psychological well-being and action for personal growth of female students". *Journal of Clinical Psychology and Personality*, Vol. 16, No. 1, Series 30: 151-158.
- Barzegar Befrooi, Kazem (2014). "The effectiveness of spiritual therapy education from the perspective of Islam on psychological well-being and academic performance of female students". *Journal of Ethics*, No. 16: 126-152.
- Bolhari, Jafar; Qasim Naziri & Sakineh Zamanian (2012). "The effectiveness of spiritual group therapy approach on reducing depression, anxiety and stress in women with breast cancer". *Sociology of Women*, No. 3(1): 85-115.
- Braun, V. & V. Clarke (2006). "Using thematic analysis in psychology". *Qualitative research in psychology*, 3(2): 77-101.
- Fazeli, Qader & Elias Nezami (2006). *Treasures of the Closet*. Tehran: Publication of the virtue of science.
- Ghaderi, Farzad; Mohammad Baqir Kajbaf & Mojgan Shokralahi (2017). "Structural pattern of relationships between personality virtues, personality originality and action for personal growth by gaining wisdom in students". *Research in Mental Health*, No. 48: 1-15.
- Gholami, ali; boshlideh , kiomars (2011). "Effectiveness of spirituality therapy on the mental health of divorcees ". *Quarterly of family consultation and mental therapy*, No. 3: 331-348.
- Hassanzadeh Amoli, Hassan. (2006). *Self-knowledge lessons*. Qom: Alef. Lam. Mim Publication.
- Hosseini, Abdulhadi & Amir Khavas (2017). "Explaining the compatibility of selfishness, otherism and theism in the moral system of Islam". *Moral Knowledge*, Vol. 8, No. 1: 5-19.
- Ismaili, Masoumeh (2014). "Presenting a family therapy model of sharing". In: Shadi Alwari. *Seminars of theorizing at Allameh Tabatabai University*, Volume One. Tehran: Allameh Tabatabai University Press.
- Ismaili, Masoumeh (2018). *Workshop on the Basics and Techniques of Sharing Approach*. Tehran: Allameh Tabatabai University.
- Jardaq, George (2012). *Imam Ali, the voice of human justice*. Translator: Hadi Khosroshahi. Qom: Qom Book Garden.
- Khaghani boorujeni, amir; bakhshian kharaji, Yaser (2016). "Ethic and its necessity in engineering field ". *Quarterly Journal of Iran engineering education*, Vol. 18, No. 71: 27-40.
- Khaleghipour, Shahnaz; Mohsen Masjedi & Zahra Ahmadi (2016). "The effectiveness of Islamic spiritual therapy on lifestyle and peripheral white blood cells in depressed elderly". *Quarterly Journal of Research in Mental Health*, Vol. 10, No. 3: 15-28.
- Kumar, Nakka Uday & L. Srinivas Reddy (2017). "A Study on Importance of Ethics in Organization". *Millennial Workforce a Contemplation*, 110.

- Lee, M.A. (2015). "Emotional abuse in childhood and suicidality: The mediating roles of re-victimization and depressive symptoms in adulthood". *Child abuse & neglect*, 44: 130-139.
- Middleton, J. (2002,). **Picking Porkies with Science**. The NewZealand Herald. March 23.
- Mohaddesi Gilvaei, Hassan & Darya Falsafi (2014). "A sociological analysis of the readiness to lie". *Special Issue of Women Research*, Year 6, Issue 1: 133-155.
- Mohseni, Mohammad Asef (2014). **Shia personal status of law from the beginning to the end**. Collector: Mohammad Reza Qiyam. Kabul: Publication of Umm Al-Mo'menin Khadijeh Kobra School
- Mojiri, Mohammad reza (2011). **Researches about future (collection of articles)**. Publication : mahdaviat center.
- Molaei, Hamid & Fariborz Dartaj (2018). "The effectiveness of spiritual therapy on marital satisfaction, who are giving up drugs". *Journal of Medical Ethics*, No. 43: 125-137.
- Molaei, Maziar; Korosh Etemad & Parisa Taheri Tanjani (2017). "Prevalence of elder abuse in Iran from 2005 to 2015 using structured review and meta-analysis". *Elderly Journal*, Vol. 12, No. 2: 245-257.
- Nearchou, F. (2018). "Resilience following emotional abuse by teachers: Insights from a cross-sectional study with Greek students". *Child abuse & neglect*, 78: 96-106.
- Rad, Ali. (No Date). **Man at the level of the Quran**. Qom: Publication of Dar Al-Hadith Scientific and Cultural Institute.
- Rezaee esfahani , mohammad ali (2015). **Quran and training**. vol:3; Qom: Quranic sciences and interpretation researches.
- Sadr, Seyyed Mousa (2016). **For Life**. Translated by Mehdi Farrokhan. Tehran: Imam Musa Sadr Cultural Research Institute.
- Sadr, Seyyed Mousa (2016). **Hadith of the Dawn**. Translated by Alireza Mahmoudi & Mehdi Mousavinejad. Tehran: Imam Musa Sadr Cultural Research Institute.
- Sadri Nia, Hussein (2009). **The harmonious relationship between the universe and man with God**. Tehran: Sayeh Roshan Publication.
- Salimi, Abdul Hakim (2015). **Textbook of human rights from the perspective of Islam**. Qom: Al-Mustafa International Translation and Publishing Center Publications.
- Sarukhani, Baqir (2014). **Research methods in social sciences: principles and foundations**. Tehran: Institute of Humanities.
- Scholl, Jessica A.; Helen L. Mederer & Richard W. Scholl (2016). "Motivating Ethical Behavior". *Global Encyclopedia of Public Administration*. Public Policy, and Governance: 1-15.
- Sobhani Nia, Mohammad Taghi. (2013). **Human being's Moral Behavior with themselves**.

- Sobhani Tabrizi, Jafar. (1998). **An image of a perfect human being in the Qur'an: Interpretation of Al-Furqan verses**. Qom: Islamic Propaganda Office Publishing
- Tanhaei, Abul Hassan (2011). **Religious Sociology in the Ancient East**, Vol. 2. Tehran: Bahman Borna Publication.
- Veisi, Gholamreza (2007). "**Educational methods in the Quran**". *Journal of Philosophy and Theology*, No. 25: 140-154.
- Zaher, Yaghob (2017). **Step by step with Imam. Collection of speeches, lectures and 12-volume series of articles**. Group of Translators of Imam Musa Sadr Institute; Edited by Farrokhian, Mehdi and Mousavinejad, Mehdi. Tehran: Imam Musa Sadr Cultural Research Institute.

